

Antična tradicija o Indiji v slovenskem ljudskem izročilu

Evropska srednjeveška teološka in naravoslovna književnost je bila močno navezana na antično tradicijo. S posredovanjem literarnega in spremljajočega ustnega izročila so se številni antični elementi ohranili tudi v slovenskem ljudskem slovstvu. O dolgotrajnem vplivu antičnih vzorov govori npr. podatek, da so se še konec 17. in v začetku 18. stoletja slovenski katoliški pridigarji radi opirali na antične motive in modrosti iz različnih priročnikov in kompilacij. Eden od njih, Janez Svetokriški, je svoj odnos do antične dediščine opredelil takole: »Jest sem prsilen spoznati, de Rimlarji inu Egip-terji so bili modri, učeni in pregnani ljudje, kateri lepe inu nucne nauke so pustili. Inu kadar tulikajn bogov bi ne bili molili, gvišnu za te nermodreši bi prsileni mi bli jih spoznati.«¹

Primer še živega izročila, ki vsebuje antične, starokrščanske in srednjeveške sestavine, je slovenska ljudska pesem *Sveti Tomaž noče v Indijo*, ki jo poznamo v treh vsebinsko-tipoloških variantah, razširjenih zlasti na Koroškem in Gorenjskem, pa tudi na Dolenjskem, Štajerskem in v Beli krajini. V šestih primerih je bil registriran tudi napev. Doslej ni bilo zapisov te pesmi na skrajnem zahodnem in vzhodnem robu slovenskega etničnega ozemlja (Primorska, Rezija, Prekmurje).²

Kot domnevamo, je bil bistveni del pesmi opis Indije. Ta del je najpopolnejši v inačici, ki jo je pred letom 1838 zapisal na Kranjskem Matevž Ravnikar-Požencan. V njej je tudi najboljše ohranjena dialoška oblika (pogovor svetnika z Jezusom).

¹ Sacrum promptuarium II, str. 159–160; cit. po: Marko Juvan, Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav, Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 9, Ljubljana 1989, str. 177, 179.

² Zmaga Kumer, Vsebinski tipi slovenskih pripovednih pesmi, Ljubljana 1974, str. 79–81.

Jezus je jogre postavil
na vse štiri strani:
Svetga Petra je postavil
v lepo ravno polje;
svetga Andreja je postavil
na gore visoke;
svetga Tomaža je postavil
v deželo Indijo;
svetga Miklavža je postavil
na te globoke vode,
kér se bodo čez vozili,
njega lepo častili;
svetga Šentjanža je postavil
na te vinske gore;
bodejo čez tovorili,
pili šentjanžovco
v imenu svetga Šentjanža,
jogra božjiga.
Svet Tomaž se tako veri
proti svojmu Jezusu:
»Kaj si mene let postavil,
ne vidim nobeniga romarja,
slišat tudi ni zvona.«
»Tiho, tiho, joger ljubi,
joger ljubi, svet Tomaž!
Na svet ni lepš dežele,
ko dežela Indija:

nikoli ne kopajo
ino tud ne orjejo,
pa vendar slednje leto
po trikrat žanjejo.«
Svet Tomaž se dalej veri
proti svojmu Jezusu:
»Kaj si me let postavil,
dežela meni znana ni.«
»Tiho, tiho, joger ljubi,
joger ljubi, svet Tomaž!
Na svet ni lepš dežele,
ko dežela Indija:
nkol toča ne pobije,
tud nikoli dež ne gre,
pa vendar vsako jutro
zadost frišne rosé.«
Svet Tomaž se zmiraj veri
proti svojmu Jezusu:
»Kaj si mene let postavil,
k nobenga znanga ni?«
»Če lih notri ne najdeš
nobenga znaniga,
pa tudi notri ne najdeš
niker hudobniga srca:
k se duša od telesa loči,
gre koj v sveto nebo.«
Jezus in Marija
ga vsim dodel tako!³

Pri analizi te pesmi moramo upoštevati njeno večplastnost — tako v genezi kot tudi v strukturalnem smislu. Odpirajo se vsaj tri ravni raziskovanja: fenomenološka, teološko-naravoslovna in alegorično-simbolična.

Težave se začnejo že pri rekonstrukciji zgodovinskega ozadja Tomaževe legende. Apostolova dejavnost v Indiji namreč še ni dokončno potrjena. Legendarno izročilo temelji na apokrifnem besedilu *De la s. v. Tomaža*, ki ga pripisujejo Bardesanu in je nastalo v začetku 3. stoletja bodisi v Edesi ali kakšnem drugem mestu v zgornji Mezopotamiji.⁴ Po vsej verjetnosti je rezultat sinteze dveh raznorodnih tradicij o Indiji:

1. Jedro legende o Tomaževem odhodu v Indijo je nastalo pred sredino 3. stoletja v Edesi ali njeni bližini, na meji tedanjega rimskega imperija in države Partov. Legenda vsebuje sestavine krščanske liturgije, gnostične mitologije in pripovednega izročila o Indiji. Slednje se, po novejših spoznanjih, nanaša na predele severozahodne Indije, do katerih je prodril pred tem Aleksander Makedonski. Manjka pa vsaka omemba njegovega pohoda. To kaže, da je v legendi predstavljen partski in ne grško-rimski pogled na Indijo.⁵ Zgodba o Tomaževem misijonarjenju v Indiji je bila v 4. stoletju že široko

³ Slovenske ljudske pesmi, Druga knjiga, Pripovedne pesmi, Uredili Zmago Kumer, Milko Matičetov, Valens Vodušek, Ljubljana 1981, str. 389 (št. 118/1). Primerjaj tudi redakcijo »Jogri rasposlani« v: (nepodpisano) Emil Korytko, Slovenske pesmi Kranjskiga naroda, zv. 1, Ljubljana 1839, str. 69—71.

⁴ G. B o r n k a m m, *The Acts of Thomas*, v: E. H e n n e c k e, *New Testament Apocrypha*, ed. by W. Schneemelcher, Vol. 2, SCM Press 1975, str. 425—531.

⁵ Albrecht D i h l e, *Neues zur Thomas-Tradition*, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 6 (1963), str. 57.

Smrt Sv. Tomaža. Slikarija v prezbiteriju cerkve sv. Martina v Žirovnici (okoli 1430). Fototeka Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine. Foto: Michael Malina, Institut für mittelalterliche Realienkunde, Krems.

znana v grški in sirski književnosti in je prekrila starejše izročilo o sv. Bartolomeju kot apostolu Indije.

2. Legenda o sv. Bartolomeju je nastala v Aleksandriji, torej v grško-rimskem Egiptu (Evzebij, sredina 2. stoletja) in se geografsko nanaša na južno Indijo, s katero je imel Egipt živahne trgovske stike.⁶ Egipčanske ladje so z vsakoletnimi monsoni plule skozi Rdeče morje ob perzijski obali do ustja Inda in do Malabarske obale (današnje Kerale). V 3. stoletju se je ta pomorska zveza pretrgala zaradi slabljenja rimske oblasti in vzpona lokalnih vladarjev ob obrežju Rdečega morja. Južnoindijski kristjani so s tem postali vezani izključno na sirsko cerkev, ki je z njimi vzdrževala stike iz središč v Perziji in Mezopotamiji.⁷

S spojem obeh izročil v 3.—4. stoletju je šele prišlo v Tomaževo legendo južnoindijsko prizorišče (kraljevina vladarja Gundaphorosa ali Gundapherensa). Sredi 4. stoletja naj bi bili v Edeso prenešeni tudi domnevni Tomaževi posmrtni ostanki z juga Indije, čeprav je po prvotnem izročilu umrl v Edesi naravne smrti.

Dela sv. Tomaža so bila spočetka razširjena med sirskimi manihejci in gnostiki (prepoznati je mogoče predelani mit o Ormuzdu in Ahri-manu, gnostični motiv potovanja duše v nebesa in pekel itd.), kasneje pa so bila popularna tudi v krščanski ortodoksni cerkvi, seveda s spremembami tistih odlomkov, ki so bili preveč heretični. Tako obstaja več grško-bizan-

⁶ Ibid., str. 64.

⁷ Ibid., str. 69.

tinskih verzij, od teh pa sta dve prevedeni v starocerkvenoslovanski jezik (srbska redakcija). Ena od teh dveh variant je bila prevedena v dubrovniško štokavsko ijekavščino (*Libra* od mnozijek razloga), obstajajo pa tudi glagolski zapisi legende.⁸

Od pomembnih zahodnoevropskih del krščanske mitologije se na *Dela sv. Tomaža* opira *Legenda aurea* avtorja Jakoba de Voragine s konca 13. stoletja.⁹ Vendar je zanimivo, da oba omenjena teksta ne vsebujeta skoraj ničesar, kar bi ju povezovalo z vsebino slovenske pesmi o svetem Tomažu. V *Delih* in v *Legendi* namreč manjkajo celo najosnovnejši podatki o indijskem okolju; vsa pozornost se posveča le svetnikovemu misionarskemu delu in njegovim čudežem. V naši pesmi je največ prostora namenjenega prav opisu značilnosti dežele, niti besedice pa o Tomaževih prigodah v Indiji, saj pesem pušča odprto celo vprašanje, če se je Tomaž naposled pustil prepričati in se podal na potovanje.

V slovenski pesmi je z *Delih* sv. Tomaža skladen le začetek, ki opisuje, kako se je apostol uprl odločitvi, naj bi širil krščanstvo v Indiji. V pesmi je dogodek opisan kot bi potekal ob Jezusovi prisotnosti, medtem ko si v *Delih* misijonska območja delijo apostoli sami z žrebanjem. Tudi pogovor sv. Tomaža z Jezusom v *Delih* poteka šele ponoči, po tem dogodku.

Očiten je torej popoln odmik slovenske ljudske pesmi o svetem Tomažu od omenjene krščanske tradicije. Pravzaprav je krščanski le okvir zgodbe, pa še ta je do kraja poenostavljen. Razlika je opazna tudi glede vrednotenja Indije: medtem ko se v *Delih* in *Legendi* apostol znajde v sovražnem in grešnem indijskem okolju, je v pesmi le-to opisano kot ideal, tako v ekološkem kot tudi v etičnem in religioznem smislu.

Da bi odkrili idejno zasnovo naše pesmi, moramo seči globlje v preteklost, v grško-rimsko književnost o Indiji. Zanimivo je, da je do enakega sklepa prišel že pred skoraj sto dvajsetimi leti Matija Majar-Ziljski. Ob omembi antičnih avtorjev Ariana, Straba, Diodorja, Aristobulosa, Ktesiasa in Plinija je primerjal njihova poročila z verzi v slovenski pesmi o Indiji, »kjer nikoli sneg ne pade, kjer nikoli dež ne gre«, in s srbskimi, »da ne padne leda ni snijega do jedan put u godini dana«, in zapisal: »V pokrajinah ležečih severno od mesta Multana dežuje često po gorah in na podnožju gor in pada takže sneg; južno od Multana naprotiv do izliva reke Inda nikada sneg ne pade, nikada ne dežuje, nego reka poplavlja i ovlažuje poljane i sdela jih plodorodnimi.«¹⁰ Posebej je poudaril tudi Diodorjev zapis o obilici živeža v Indiji in o tem, da žito vsako leto dvakrat dozori, kar je prav tako omenjeno v naši pesmi o sv. Tomažu.¹¹

Te povsem pravilne ugotovitve pa so Majarju služile kot dokaz, da so Praslovani (in s tem tudi predniki Slovencev) pred letom 2500 pr. n. št. živeli v Indiji, okoli leta 2000 pr. n. št. naselili Babilon in prinesli znanje o Indiji s sabo v novo domovino: »Slavjansko priprosto ljudstvo se spominja o mnogih predmetih onih starodavnih dob: se spominja izrično Indije, zlatne i železne dobe, zna poimenovati i imena pojedinih indičkih pokrajin, rek, mest... zna opisati razna indijska plemena, njih državnu upravo, njih običaje i tako dalje.«¹² Svojo hipotezo je skušal podpreti z obsežno etimološko

⁸ Radoslav Katičić, *Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnosti*, Kolo 6 (1968), št. 8–9, str. 180.

⁹ *Jacobus de Voragine, Legenda aurea, Deutsch von Richard Benz*, Jena 1925.

¹⁰ Matija Majar, *O sljedah Praslavjan, Slavjan 1873*, št. 3, str. 44–45.

¹¹ *Ibid.*, št. 4, str. 58.

¹² *Ibid.*, *Slavjan 1874*, št. 1, str. 4–5.

in kulturološko analizo indijsko-slovanske dediščine, ki pa nima kake posebne znanstvene vrednosti.¹³

Danes je primerjava, kakršne se je lotil Majar, mnogo lažja, saj razpolagamo z dokaj izčrpnim izborom klasičnih virov o Indiji in z obsežno literaturo o stikih antične Evrope z Indijo. Jasneje so vidne tudi razlike med avtorji antičnih poročil o Indiji. Ti so pripadali različnim generacijam in miselnim tokovom, zato ni čudno, da so si občasno nasprotovali celo opisi oči-videcev, še toliko bolj pa tistih, ki so pisali o Indiji, ne da bi jo bili kdaj zares videli. Poročila o Indiji tako vsebujejo poleg avtentičnih tudi bajeslovne podatke. V splošnem ločimo štiri faze razumevanja in vrednotenja te dežele:

1. Podatki izpred Aleksandrovega pohoda v Indijo (6. stoletje pr. n. št.) omenjajo Indijo kot deželo zakladov in čudes ter posebej indijske modrece (»sophistai«). Avtorji tega razdobja so Hekateus, Herodot, Ktesias.

2. V času Aleksandrovega neposrednega stika z Indijo so nastali avtentični zapisi o vojaških operacijah in Aleksandrovem srečanju z indijskimi asketi (Onesikritus, Nearhus, Aristobulos, Ptolomej). Fragmenti teh besedil so ohranjeni v delih kasnejših avtorjev (Plutarh, Strabo, Diodor, Arian).

3. »Obdobje ambasad« (konec 4. in začetek 3. stoletja pr. n. št.), kate-rega najvidnejši predstavnik je Megasten (ambasador Seleukusa I. pri indijskem vladarju Čandragupti Mauryi v prestolnici Pataliputri, današnji Patni). Megasten je zbiral podatke z lastnim opazovanjem, opiral pa se je tudi na zapise Aleksandrovih vojakov. Zato je zgodovinska zanesljivost njegovih informacij različna: od fantastičnih zgodb do avtentičnih podatkov.

4. Obdobje krize rimske kulture (od 1. stoletja n. št. naprej) pozna dva trenda opisovanja Indije: a) »poganski« pristop z uporabo starih podatkov o Indiji (čeprav so nekateri, zlasti neoplatonisti, namenili posebno pozornost indijski filozofiji), b) zgodnjekrščanski, z globljim razumevanjem indijske religije in filozofije (brahmanizem, budizem). Opaziti je bilo nezadovoljstvo s tedanjo civilizacijo in težnjo po begu iz ozkega racionalizma. Grški govornik in filozof Dio Krisostom je v svojih razpravah pripisoval Indijcem, da so najsrečnejše ljudstvo na svetu, brahmanom, da so polni pravičnosti in ljubezni do boga in da poznajo »izvir resnice«. Drugi predstavnik te smeri je bil Filostrat. Krščanski pridigar Bardesan iz Edese (154—222 n. št.) je v fragmentih svojega dela o Indiji, ki so se nam ohranili, razpravljal o obstoju duše po smrti. Podobna vprašanja je načeljal tudi Hipolit iz Rima.¹⁴

S tega zornega kota zdaj skušajmo analizirati indijske motive v naši pesmi o svetem Tomažu:

...Na svet ni lepš dežele, ko dežela Indija (v variantah: Vsej ni boljše dežele, kakor je Vindija; Na svet take dežele ni, ko ta dežela Indija itd.): Dio Krisostom (1. stol.) je imel Indijce za najsrečnejše ljudi na svetu; življenje naj bi bilo tam namenjeno le uživanju; ne poznajo starosti in bolezni.¹⁵

...Nikoli ne kopajo ino tud ne orjejo, pa vendar slednje leto po trikrat žanjejo (v variantah: U Indi ne orjejo, n kol ne sejejo vendar dvakrat u letu pšenico žanejo; U Indiji je dežela, ki enkrat sejejo, pa vendar vsako leto po dvakrat žanjejo): Herodot omenja

¹³ Majar se je pri tem opiral zlasti na deli Christiana Lassena, *Indische Altertumskunde*, Bonn 1847, in P. von Bohlens, *Das alte Indien in Bezug auf Egypten*, Königsberg 1830.

¹⁴ G. M. Bongard-Levin, *Ancient India and the Graeco-Roman World*, *The Indian Historical Review*, Vol. X, No. 1—2 (July 1983—January 1984), str. 23—27.

¹⁵ R. C. Majumdar, *The Classical Accounts of India*, Calcutta 1981, str. 431—433.

Indijce (verjetno džainistične vere), ki ne obdelujejo polj in ne sejejo, da ne bi uničili drobnih živali v prsti, pač pa živé od divje rastočih stročnic in drugih takšnih rastlin.¹⁶ Megasten, Eratosten in Strabo poročajo o dveh letnih žetvah.¹⁷ Primerjaj tudi hercegovsko varianto pesmi Zemlja Indija: »Pa im radja bijela šenica, sve po triput njima na godinu.«¹⁸

...Nkol toča ne pobije, tud nikoli dež ne gre, pa vendar vsako jutro zadost frišne rosé (variate: Kjer ãnkolã neg ne pade, kjer ãnkolãdãž ne gre, pa je wãnder vsako jutro powne stopne rosãce; U Indiji deželi tudi nkol dež ne gre, vendar so vsako jutro polne stopince frišne vode; Tam nikoli nič mraza ni itd.): Strabo piše da na indijskih planjavah ni niti snega, niti dežja (kar imajo sicer hriboviti predeli Indije), vendar je dežela kljub temu rodovitna.¹⁹ Ktesias (5.—4. stol. pr. n. št.) v svoji Indiki omenja, da v Indiji ne dežuje, vendar pa dežela dobiva vlagó iz reke Inda.²⁰ Herodot piše o prebivalcih močvirij ob reki Indu.²¹

...Notri ne najdeš niker hudobniga srca (variate: V Vindiji deželi nikoli nič greha ni; U Indi ga ni človeka, de b biw fovšga srca; Tam sa tud tak lãdje dobri, de sa vsi pa smart zveličani ipd.): Strabo povzema Megastenové trditve o preprostém in pošteném življenju Indijcev. Poudarja npr., da večinoma puščajo svoja bivališča brez varstva, ker ne poznajo tatvin in da vse njihove pogodbe temeljijo zgolj na zaupanju. Piše tudi, da enako spoštujejo vrline in resnico.²² Ti opisi se morda zde skrajno idealizirani, vendar je bila nizka stopnja kriminala najbrž tudi posledica ostrih kazenskih zakonov v času dinastije Maurya. O moralni čistosti indijskih asketov je pisal Filostrat, povzemajoč zapise Apolonija iz Tiane, ki je obiskal Indijo in razpravljal z brahmani.²³

...K se duša od telesa loči, gre koj v sveto nebo (varianta: Koker je duša s telesa, prec gre gor v nebesa): Bardesan iz Edese je pisal o indijskem pojmovanju smrti kot odrešitve. Duše umrlih naj bi se bile dvigale v nebo in tam med seboj komunicirale.²⁴ V Morju pri Framu je Oroslav Caf leta 1845 zapisal še odlomek: »Pride taj grešen človek, pod streho mi leži, v jutro vže na strehi, najdejo beli mraz,²⁵ ki ga Zmaga Kumer razlaga: »če grešnik, ki leži pod streho, umrje, je drugo jutro na strehi slana.«²⁶ Ta fragment izstopa iz konteksta, saj je v očitnem nasprotju s predhodnim sporočilom iste pesmi, da v Indiji »nikoli nič greha ni« in »nikoli nič mraza ni«. Najbrž gre za kontaminacijo s kakšno drugo pesmijo.

Po vsem tem se nam pesem o svetem Tomažu pokaže v novi luči: krščanski je le njen okvir in služi aktualizaciji vsebine, ki je po svojem izvoru povsem antična. Kdaj in s čigavim posredovanjem je ta tradicija prišla v naše ustno slovstvo? V zgradbi pesmi je kljub popravkom zapisovalcev mogoče prepoznati delno rimano nibelunško kitico. Po Ivanu Grafenauerju je

¹⁶ Herodot, Zgodbe, Prvi del, Ljubljana 1953, str. 276 (III/100).

¹⁷ Horace Leonard Jones (prev.), The Geography of Strabo, Vol. VII, Loeb Classical Library, London-Cambridge (Mass.) 1954, str. 31 (XV/1.20).

¹⁸ Ivan Broz-Štepan Bosanac (ur.), Hrvatske narodne pjesme, 1. del, 1. knj., Zagreb 1896, str. 19.

¹⁹ Majumdar, str. 250.

²⁰ J. W. Mc Crindle, Ancient India as Described by Ktesias the Knidan, Calcutta-Bombay-London 1882 (Manohar Reprints, Delhi 1973), str. 7.

²¹ Herodot, str. 275 (III/98).

²² J. W. Mc Crindle, Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian, Calcutta 1926, str. 68—69; Majumdar, str. 270.

²³ F. C. Conybeare (prev.), Philostratus, The Life of Apollonius of Tyana I, Loeb Classical Library, London-Cambridge (Mass.) 1948, str. 195, 197 (II/30).

²⁴ Majumdar, str. 427, 429.

²⁵ Slovenske ljudske pesmi, Druga knjiga, str. 390 (št. 118/2).

²⁶ Kumer, str. 80 (št. 66/2).

treba takšne oblike datirati še v 12. stoletje.²⁷ Na isti čas nastanka kaže tudi dejstvo, da je evropska javnost v 13.—14. stoletju že našla dodaten vir informacij o Indiji v potopisih Marka Pola, Odorika iz Pordenona ali v izmišljenih štorijah Mandevilla. Antična geografija je bila sicer še vedno visoko cenjena, vendar je v 13. stoletju glede Indije že prevladal negativni stereotip: iz dežele izobilja in visokih etičnih kvalitet je postala domovina divjakov in nevernikov. Značilno je, da v slovenski pesmi ni tega negativnega prizvoka: tako tudi ni omenjena mučeniška Tomaževa smrt, niti domnevne pregrehe v Indiji, kar je vse dalo osnovo za mlajše srbohrvaško izročilo o »prekleti Indiji«.²⁸ V srbskih pesmih tipa »Sveci blago dijele« je ob tem viden zlasti vpliv biblijskega izročila (poslednja sodba) oziroma apokrifov.²⁹

Vzori, po katerih je okoli 12. stoletja mogla nastati pesem o svetem Tomažu, so različni; upoštevati je treba tako vplive zahodne (latinske) kot tudi vzhodne (južnoslovanske oz. bizantinsko-grške) tradicije. Omenili smo že južnoslovanske redakcije legende o svetem Tomažu, v isti tematski sklop pa sodi tudi izročilo o Aleksandru Makedonskem in duhovniku Janezu, ki je bilo razširjeno na zahodu in vzhodu Evrope. Po zgradbi (oblika pogovora med učiteljem in učencem) in tematiki naša pesem nekoliko spominja na srdnjeveške splošne enciklopedije. Ena od njih, *Elucidarium* ali *Lucidar*, ki je nastala v Nemčiji v 12. stoletju, je znana tudi v češki in hrvaški glagolski verziji. V njej je obsežno obdelana geografija dotlej znane sveta.

Doslej pa med naštetimi deli ni bilo mogoče najti nobenega, ki bi bilo neposredna predloga za pesem o svetem Tomažu. Zvezo s srednjeveškim *Lucidarjem* (hrvaškim prevodom)³⁰ kaže pesem *Kaj se po svetu godi*, ki nam je znana v enem samem zapisu s »Kranjskega«, pa še to le v natisnjeni in ne v originalni rokopisni obliki tako, da so mnoga vprašanja v zvezi z njo še odprta.³¹ V njej je med drugim prikazana »dežela Kolovoza« (Koromandija), obdana z zlatimi hribi in pokrita z zlatim peskom, v njej pa kraljujejo ženske. Ista oblika vladavine naj bi bila po besedilu te pesmi tudi v »Deveti deželi«, kar kaže na tipološko povezanost obeh. Novice o teh deželah prinese ptica, tako kot v pesmi o ptici pevki, ki prileti iz dežele Indije.³² Na Indijo še posebej spominja omemba zlatih hribov in zlatega peska v »deželi Kolovoziji«. Po Herodotu naj bi namreč ta pesek prinašale izpod zemlje velike mravlje, delno pa naj bi ga bili Indijci dobivali tudi z rudarjenjem in izpiranjem.³³ Tudi ideja o ginekokraciji je očitno posneta po antičnih virih, Megastenu in Pliniju, ki pišeta, da eni od indijskih etničnih skupin vladajo ženske.³⁴ Ker je bila v srednjeveškem *Luci-*

²⁷ Ivan Grafenauer, Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi, v: Ivan Grafenauer, Literarno-zgodovinski spisi, Ljubljana 1980, str. 303—304. Drugi raziskovalci so starost teh oblik nekoliko relativizirali; glej npr. Valens Vodušek, Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije, Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, str. 112—113.

²⁸ Katičič, str. 176.

²⁹ Nada Milošević-Djordjević, Zajednička tematsko-sižejna osnova srpskohrvatskih neistorijskih epskih pesama i prozne tradicije, Filološki fakultet beogradskog univerziteta, Monografije, knj. 41, Beograd 1971, str. 176—203. Za opozorilo na to delo se zahvaljujem dr. Milku Matičetovemu.

³⁰ Ivan Milčetić, Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika, III. Hrvatski lucidar, Starine 30 (1902), str. 265 f.

³¹ Karol Štrekelj (ur.), Slovenske narodne pesmi, zv. I, V Ljubljani 1895—98, str. 107—108 (št. 60).

³² Ibid., str. 552—553 (št. 575—576). Lastavica, ki prileti iz Indije, nastopa tudi v pesmi z otoka Brača (Broz-Bosanac, str. 479).

³³ Herodot, str. 276—278 (III/102—106).

³⁴ Majumdar, str. 344, 458.

darju Indija razdeljena na več dežel — kar 34, je mogoče, da se nanjo nanašajo še drugi podatki v pesmi *Kaj se po svetu godi*. Tako bi v sivobradih modrijanih, ki »skrivnosti pretuhtujejo« in »znajo govorit, kakor bi rožce sadil«, lahko videli indijske askete, motiv psoglavcev, »ki nič človeškiga ne vedo«, pa povežali z ustreznimi Ktesiasovimi poročili o prebivalcih hribovitih predelov Indije.³⁵ Podrobneje se s to pesmijo ne bomo ukvarjali; z njo smo le opozorili na povezanost naših folklornih motivov o Indiji z antično in srednjeveško književnostjo in obenem načeli vprašanje obeh sinonimov za Indijo: *Koromandija* in *Deveta dežela*.

Z imenom *Indija Koromandija* se spet vračamo k legendi o svetem Tomažu. Ime je namreč povzeto po vzhodnoindijski Koromandelski obali, kjer naj bi bil svetnik po izročilu širil krščanstvo in bil zato tudi umorjen (njegov domnevni grob je v Madrasu). Če že omembe Koromandije kažejo na podrobnejše poznavanje legendarnega izročila o Tomažu, pa bi za samo vsebino spet lahko trdili povsem nasprotno. Izročilo o Koromandiji kot fantazijski deželi vsakovrstnega, predvsem kulinaričnega izobilja, se je namreč pomešalo z antično-srednjeveškimi predstavami o Indiji, o katerih smo že govorili. To je lepo razvidno iz dveh koroških variant pesmi o svetem Tomažu, ki ju je v Rožu in Ziljski dolini zapisal Matija Majar.³⁶ V ziljski inačici prvim trem kiticam, ki govorijo o pomanjkanju snega in dežja v Indiji in o dveh letnih žetvah pšenice, sledi nadaljevanje:

Okoli hodi pečen vol,
v ledjah ma zaboden nošč,
da lahko si odreže
kdorikoli hošč.

Na rogah pa sodič ma
polhen vinca sladčega,
da lahko se napije
kdorikoli hošč.

Vinka vanka v Vajnave
kako tam so delali?
Tako so uganavljali,
z vinam mizo vmivali.

Oj Indija, oj Indija,
ti srečna dežela:
s klobas [ob]ruče delajo,
s špeha rante cepijo.

Dodatek Tomaževi pesmi, ki govori o Indiji kot o brezskrbni deželi jedače in pijače, je verjetno mlajši od osrednjega dela. Čeprav je že tudi antika poznala fantazijske pokrajine zunaj meja geografske in časovne realnosti, ki jih odlikujeta izobilje hrane in odsotnost zemeljskih težav,³⁷ se je v evropskih literaturah šele od začetka 13. stoletja dalje (*Carmina Burana*) izoblikovalo izročilo o groteskno-komičnem »Narobe svetu« ali pravljični deželi kulinarične fantazije.³⁸ Primerjava francoskega izročila o *Pay s*

³⁵ Mc Crindle, *Ancient India as Described by Ktesias the Knidian*, str. 22.

³⁶ Majar, *Slavjan 1874*, št. 1, str. 6—7. Primerjaj tudi njegovi redakciji v *SNP I*, str. 554 (št. 577).

³⁷ Predhodniki izročila o deželi izobilja so religiozne in mitološke tradicije o Zlati dobi, Elizejskih poljanah, Atlantidi, bibličnem Rajskem vrtu, obljubljeni deželi Kanaan, kjer tečeta med in mleko, Aleksandrovem pohodu na Vzhod in dela antičnih avtorjev, kot sta npr. Ezop in Lukian. Slednji v *Resnični zgodbi* opisuje otok iz sira v mlečnem morju in drug otok z izviri medu in rekami mleka in vina. V njegovem *Kronosolonu* (*Saturnalijskih pismih*) je omemba bežečih pečenih prašičev in divjačine. Kot ostanek nekdanjih saturnalij so se nekatere od takšnih predstav ohranile v pustnih in božičnih šegah v različnih delih Evrope (Frederick B. Jonassen, *Lucian's Saturnalia, the Land of Cockaigne and the Mummings' Plays*, *Folklore*, Vol. 101 (1990), No. 1, str. 60—61, 65). Herodot piše o kraju, kjer je neizčrpna zaloga različnih jedi, s katerimi si sme vsak postreči (*Herodot*, str. 237 (III/18), 429), Aelian poroča, da v Indiji pada izpod neba tekoči med, *Dio Krisostom* pa je sprejel za resnične opise rek vina, olja in medu, ki se nahajajo v indijskih *Puranah* (*Majumdar*, str. 416, 431).

³⁸ Werner Wunderlich, *Das Schlaraffenland in der deutschen Sprache und Literatur*, *Fabula*, Bd. 27 (1968), št. 1—2, str. 54.

de Coccagne iz 13. stoletja in nemškega o Schlaraffenland iz 14. in kasnejših stoletij z našo pesemsko varianto, pokaže precejšnjo vsebinsko sorodnost: hiše, pripravljene iz slanine in klobas, pečenka, ki hodi kar sama po cesti, potok vina, iz katerega se vsak lahko napije idr.³⁹

Zanimiv je Majarjev podatek, da Slovenci v Ziljski dolini pesmi o Indiji niso le prepevali in je spremljali z glasbili, marveč so po njenem napevu tudi plesali, npr. v Čačah oz. na Čajni. Ta ples naj bi bil obredni »Prvi rej« ali »Visoki rej«, ki so ga uprizarjali na cerkvene praznike okoli lipe, stoječe na trgu blizu cerkve.⁴⁰ Čeprav o tem plesu ne vemo nič podrobnejšega in je na tovrstne Majarjeve opombe treba gledati z določeno rezervo⁴¹ bi glede na ohranjene napeve pesmi o svetem Tomažu iz drugih delov slovenskega ozemlja vendarle mogli sklepati na nekakšen mešani péti in inštrumentalni ples. V Rožu so peli to pesem po istem besedilu kot v Zilji, le da je tam v začetku 19. stoletja nekdo dodal naslednje uvodne kitice v roškem narečju:

Pijmo bratri vince,
rajši voda naj stoji,
voda je trodovična,
vince na trod mori.

Mi smo bratri vince pili,
smo pa cuda zadremali
k je Ježiš mimo rajžal
s svojimi jogri dvanajsti.

Ježiš jim je talol
tale ta svetá.
Tomaža je postavil
ta v globoko Indijo.⁴²

Poleg pesmi o Indiji dobre jedače in pijače so na Koroškem poznali tudi prozno izročilo, ki pa se vsebinsko močno razlikuje od pesemskega. Pripoved o Indiji Koromandiji je objavil Vinko Möderndorfer v svoji zbirki koroških povedk:

Na planini, kjer je bilo toliko molzaric, da vsa dežela ne bi premogla potrebnih golid, so si brihtne glave znale pomagati takole:

Izkopali so velik, velik bajar. Vanj pa niso napeljali vode, ampak zgradili od brega do brega visok, obokan most. Nanj so od jutra do večera gonili krave. Kravarice so sedele na mostu in molzle v bajar, ki je bil do večera poln. Na bajar, napolnjen z mlekom, so se pripeljali moški s čolnici, v katerih so imeli sode. Vsak čolnar je imel s seboj tudi veliko grebljico. S to je posnel smetano in jo z lopato skidal v sod. Ko so bili sodi polni, so jih zabili in zvalili v dolino. Med tem, ko so se kotalili navzdol, se je v njih smetana zmedla in v dolino se je prikotatil že sod z maslom. Tam so čakali na sode ljudje in si razdelili maslo po teži. Ker tehtnic niso imeli, so dajali dobro vago, ki v nebesa pomaga. Za tehtnice so jim služile volovske gare. Tehtali so pa takole: Na oje je sedel debeluh, drugi pa so metali maslo na zadnji konec gar. Ko se je oje z debeluhom vred dvignilo, tedaj je bil na garah ob stari dobri vagi ravno cent masla. Tako so prodajali maslo dan za dnem.

Na tem posestvu je bilo toliko ljudi, da so se pri jedi venomer vrstili. Prvi so prihajali, drugi že sedeli in jedli, tretji pa vstajali od mize, četrti si rahljali pasove pri hlačah, da se jim ne bi potrgali in tako naprej ves božji dan. Dan za dnevom je bilo tako. Ker ni bilo toliko ljudi, da bi jim

³⁹ Johannes Bolte-Georg Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, Bd. 3, Leipzig 1918, str. 246, 248—251.

⁴⁰ Majar, Slavjan 1874, št. 1, str. 9.

⁴¹ Milko Matičetov, Prezrta objava 9 ziljskih pesmi z vtisi I. I. Sreznevskega ob reju pod lipo, zbijanju soda ipd., Slavistična revija 32 (1984), št. 4, str. 348, 350.

⁴² Majar, str. 7. Glej tudi SNP I, str. 552—553 (št. 575—576).

stregli, so si napravili od stopnišča navzdol do mize »rižo«, prav tako kakor v planinah, ko spravljajo hlode v dolino. Po tej riži je priletel ob vsaki besedi očenaša štrukelj. Zaseka pa je pritekala po žlebu, ki je bil zbit tik ob riži.

V tem kraju je bilo vsem ljudem prav dobro. Le eden je imel slabe čase, ker je moral živeti ob posebni hrani. Ta nesrečnež je bil najet samo zato, da je sedel na zapečku, tik dolge mize, in neprenehoma zabaval jedce s tem, da je zabavljaj zaradi prepričlo zabeljene hrane. Ako bi ta mož ne bil živel ob svoji hrani, bi seveda tega zabavljanja ne zmožel in jedci bi pozabili, da so štruklji še vedno prepričlo zabeljeni.⁴³

Möderndorfer je besedilu dodal še ziljsko varianto pesmi o Indiji Korumandiji. Ta je sestavljena iz dveh tematskih enot: iz odlomkov pesmi, ki jo poznamo že iz Majarjevega zapisa (Okoli hodi pečen vol...), in iz prvih treh vrstic pesmi, ki se nam je v popolnejši obliki ohranila v zapisu Antona Pegana s Krasa:

Indija komandija!
V žlici kašo kuhajo,
s sirom hiše belijo,
s pogačo jih pokrijejo
in s skuto jih orajhajo.⁴⁴

Na Krasu je ta pesem v času zapisa veljala za otroško. Verz, ki govori o kuhani kaši, spominja na nemško inačico Hansa Sachsa iz prve polovice 16. stoletja, da se je bilo treba v deželo izobilja prežreti skozi debel zid kaše.⁴⁵ Sicer pa se Möderndorferjeva povedka navezuje na italijansko izročilo iz 16.—18. stoletja, ki opisuje hrib iz naribanega sira, vrh katerega se v velikem kotlu kuhajo makaroni in cmoki in te potem valijo po pobočju navzdol. Na tem hribu je tudi jezero, tako kot na planini v koroški varianti.⁴⁶

Anton Pegan je v okolici Gorice zapisal naslednjo pripoved o Indiji kot deželi družbene in kulinarčne idilike:

»Indija Komandija je 99. dežela in sicer pod nami. Rodovitna in lepa dežela je to, v njej se cedi mleko in med, ali krog in krog je z morjem obdana. V Indiji Komandiji je le malo ljudi in žive med seboj kakor bratje. Ker pa tam delati ni treba, zato se prebivalci te dežele le kratkočasijo. V Indiji Komandiji je večna pomlad in jesen, ker tam ima drevje cvetje in sadje obenem. Hiše so narejene iz sira in sirovega masla katero tam mesto apna rabijo. Duri in okna so iz slanine in pleč. Lese pa, to je vrata na dvorišče in vrt, spletene so iz samih klobas in presetovih reber. In na vrtilih je vse drevje polno sadja, da se veje šibijo in drevje je nizko, da ni treba nanj plezati.«⁴⁷ Po tem izročilu je pot v Indijo skrita: tja sta prišla le deseti brat, ki je po svetu iskal izgubljeno srečo in mož, ki je po nesreči padel v globoko brezno.

S tem je v osnovnih potezah načrtana geneza slovenskega ljudskega izročila o Indiji, zlasti pesmi o svetem Tomažu, ki je bila tokrat v središču naše pozornosti. Za natančnejše ugotovitve bo seveda treba najti še več primerjalnega gradiva. Vprašanje o vzorih in spodbudah za nastanek takšnega izročila je zaenkrat še odprto. Matija Majar je v slovenski tradiciji o deželi pravljicega izobilja videl spomin na pradaavno »Zlato dobo«, ki naj

⁴³ Vinko Möderndorfer, Koroške narodne pripovedke, Celje 1946, str. 350—352.

⁴⁴ SNP I, str. 555 (št. 578).

⁴⁵ Bolte-Polívka, str. 251.

⁴⁶ Ibid., str. 247.

⁴⁷ A(nton) P(egana)n, Kaj si naše ljudstvo o Indiji pripoveda, Besednik 1969, str. 75.

bi ga bili predniki Slovanov prinesli iz Indije. V indijskem okolju naj bi namreč opravljali obredna žrtvovanja goveda, pri čemer je meso pripadlo zbranemu občinstvu.⁴⁸ Ideje o selitvah Slovanov iz Indije so seveda danes povsem nesprejemljive, res pa je, da je bil ritual žrtvovanja goveda pomemben del stare indoiranske religije. Vendar je morebitni vpliv najstarejše indoevropske dediščine na izoblikovanje predstav o »deželi izobilja« pre-malo raziskan, da bi bilo to tezo mogoče brez pridržkov sprejeti.

Matija Murko je v slovenskem izročilu o Indiji videl »sledove mnogih del drugih literatur in mednarodnih motivov«, vendar je moral priznati, da ob vsej svoji razgledanosti po primerjalni literaturi ni našel tujih vzorov in variant: »Tako so si tudi naši narodni pesniki, pevci in pevke ustvarili svojo Indijo, tako različno od Indije svetopisemskih apokrifov, romana Aleksandra Velikega in Epistole presbitera Janeza.«⁴⁹ Začetki tovrstnega ustvarjanja so bili po njegovem prepričanju v obdobju križarskih vojn.

Tudi Ivan Grafenauer je menil, da pesem o svetem Tomažu (tako njen osrednji del kot tudi sklepne kitice o raju na zemlji) izvira iz časa križarskih vojn in je bila torej prinesena z Vzhoda.⁵⁰

Ker pa smo videli, da je vsebina te pesmi sestavljena iz avtorsko zelo različnih odlomkov in je zatorej sad sinteze, je verjetneje, da je nastala v katerem od večjih samostanov na našem ozemlju. Sestavljalec je moral imeti na razpolago določen knjižni fond; zagotovo se je zgledoval po srednjeveških enciklopedijah ali po kakšni podobni kompilaciji antičnih virov o Indiji. Bil je vsekakor pismen in načitan človek, po vsej verjetnosti menih. Antični teksti so v srednjeveških samostanih veljali kot dopolnilno čtivo pri študiju Svetega pisma. Glede na to, da je besedilo slovensko, je bila pesem namenjena širši javnosti. Izvira torej iz časa, ko je bilo redovnikom dovoljeno dušno pastirstvo (npr. našim cistercijanom od sredine 13. stoletja dalje). Če je takšno sklepanje pravilno, bi prišel v poštev kateri od cistercijanskih, benediktinskih in kartuzijanskih samostanov, ki so nastali v 12. in 13. stoletju na strnjemem slovenskem etničnem ozemlju.

Če pa bi se izkazalo, da je naša pesem o Indiji le posnetek kake tuje pesemske stvaritve, bi še vedno šlo za pomembno delo, saj je bil ustvarjalni doseg srednjeveškega slovstva omejen zlasti na področju jezikovnega prenosa (sloga) in vsebinskega zaporedja (zgradbe). Literarni delež ustvarjalca je bil torej predvsem variacija na temo izročila.⁵¹ Vrednost omenjene pesmi je tudi v tem, da združuje dokaj visoko stopnjo geografsko-kulturnega obzorja z dognano estetsko formo, kar je tej literarni stvaritvi tudi omogočilo preživetje do današnjega dne. Pesem se seveda ne bi ohranila brez dojemljivosti občinstva za tovrstno snov.⁵² To pa odpira vprašanje o dejanski intelektualni širini srednjeveške »ljudske« kulture v našem okolju. Pomembno je spoznanje, da je bila ta v bistvu posvetna tematika dovolj aktualna, da se je stoletja dolgo obdržala pri življenju.⁵³

⁴⁸ M a j a r, str. 9.

⁴⁹ M(atija) M u r k o, Indija slovenskih narodnih pesmi, Slovenski jezik III (1940), str. 26.

⁵⁰ Ivan Grafenauer, Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vse-slovenskega slovstva, v: Ivan Grafenauer, Literarno-zgodovinski spisi, str. 464.

⁵¹ Jože Pogačnik, Srednji vek na Slovenskem kot slovstveni pojem, v: Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 10, Ljubljana 1989, str. 125.

⁵² Popularnost izročila o sv. Tomažu pripisuje Vlado Nartnik zamenjavi staroslovenskega Svetovitovega lika s krščanskim svetnikom (»sveti mož« »sveti Tomaž«). Glej Vlado Nartnik, Zvezdne poti: poskusi novega branja ljudskih pesmi, Kranj 1991, str. 47.

⁵³ O priljubljenosti »indijske« tematike pri Južnih Slovanih glej predgovor Sveta Petroviča v katalogu razstave Jugoslaveni i Indija, Zagreb 1965, str. 10—11.

Summary

THE GRAECO — ROMAN TRADITION ABOUT INDIA IN SLOVENE FOLKLORE

The Slovene folk poem about Saint Thomas in its three versions is widespread throughout the northern and central part of the Slovene ethnic territory. In several instances the melody has been preserved. There are also reports stating that in the 19th century in the Zilja Valley in Carinthia it was sung to the accompaniment of a mixed vocal and instrumental dance.

A crucial part of the song is the description of India, which was by God's will to be granted to Saint Thomas. He keeps shunning it under the pretext he would miss his friends there as well as the sound of bells. Jesus argues India is in all respects an ideal country: it never hails nor snows, nor does it ever rain. The land is very fruitful: without any toil, it gives two to three harvests a year. There are no sinners either in India. After death every soul goes straight to heaven.

An analysis of these motives shows they draw their roots from classical tradition, specifically from the works of Herodotus, Ktesias, Strabo, Diodorus, Arrian, Megasthenes and others. Only the framework of the legend is Christian; thus the core itself has no connection with the Acts of Thomas or the *Legenda aurea*. Comparative material, as much of it as is available, shows no closer link with the tradition of neighboring nations. On the basis of its contents and motives we assume the song was written in the 12th century or in early 13th century. Later on some stanzas on the wondrous Land of Cockaigne were added to it.

Ivan Grafenauer, the Slovene researcher of folk literature, thought that the Song of Saint Thomas (both its central part and the final stanzas on paradise on earth) originated at the time of the Crusades and was therefore brought from the East. Since, as we have seen, the song bears the stamp of different authors and is therefore the fruit of synthesis, it is more likely that it originated in one of the bigger monasteries on our territory. The author had to have at his disposal a certain number of books; most likely he drew from one of the Middle Ages encyclopedias or a similar compilation of classical sources on India. He was certainly a literate and well-read man, most likely a monk. In Middle Ages monasteries, classical texts were used as supplementary reading in Bible studies. Since the text was in Slovene, it was meant for a wider public. It therefore originated at a time when monks were allowed to perform pastoral duties (as, for example, our Cistercians were allowed to from mid — 13th century on). If our assumptions are correct, it could have originated in any of the Cistercian, Benedictine or Carthusian monasteries that were founded in the 12th and 13th century in central part of Slovene ethnic territory.